

ÖMER FARUK ATEŞ¹, Zh.Zh. ZHARYLGAPOV², M.S. AMANGELDINA³

¹Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi

(Türkiye, Kastamonu), e-mail: ofates@kastamonu.edu.tr

²Doctor of Philological Sciences, Professor

Akademisyen E.A. Buketov Karaganda Üniversitesi

(Kazakistan, Karaganda), e-mail: zharylgapov_zhan@mail.ru

³Akademisyen E.A. Buketov Karaganda Üniversitesinin Doktora Öğrencisi

(Kazakistan, Karaganda), e-mail: mereke_amangeldina@mail.ru

LİRİK NESRİN POETİKASI: EDEBÎ TÜRE VE ÜSLUBA İLİŞKİN MESELELER

Özet. Makalede “ lirik nesir” ve “ nesirdeki lirizm” kavramları arasındaki ilişki incelenerek yazarların lirik nesri yaratmadaki ilke ve yöntemleri ele alınacak ve ortaya konan teorik yaklaşım Kazak edebiyatıyla ilişkilendirilecektir. Çalışmada yerli ve yabancı bilim insanlarının bu konudaki edebî-teorik görüşleri sistematize edilmiş, lirizmin nesirde üstlendiği estetik rol hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur. Lirik nesrin tanımlanmasındaki sorunların ve türün sınırlarının net olarak çizilememesinin nedenleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Kazak edebiyatındaki lirik nesir araştırmaları hakkında bilgi verilmiş, Kazak nesrinde lirizm eğiliminin doğuşu ve gelişimi ele alınmış, lirik yönü ağır basan eserlere değinilmiştir. Önemli şahsiyetlerin eserlerine lirizmin yansıma şekli hakkında bilgi verilmiştir. Eleştirilenlerin düşüncelerinden hareket edilerek “Lirik karakter” kavramı genel hatlarıyla açıklanmıştır. Araştırmacıların yaptığı değerlendirmeler kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Lirik yönüyle ön plana çıkan başarılı eserlere dikkat çekilmiştir. Lirik nesrin özellikleri ve diğer geleneksel türler içindeki yeri incelenmiştir. Kazak edebiyatında lirik nesrin teşekkülü ve gelişimi, tür ve üslup özellikleri kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Lirik nesrin yapısını ve muhtevasını oluşturan tüm unsurlar, bunları yaratma ve düzenleme yolları, sanatçı öznelliğinin yaratma sürecine etkisi ve anlatı biçimleri incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Nesir, edebî tür, akım, edebî şahsiyet, üslup, lirizm, psikoloji.

Өмер Фарук Атеһ¹, Ж.Ж. Жарылғапов², М.С. Амангельдина³

¹доцент, доктор, Кастамону университеті

(Түркия, Кастамону қ.), e-mail: ofates@kastamonu.edu.tr

²филология ғылымдарының докторы, профессор

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

(Қазақстан, Қарағанды қ.), e-mail: zharylgapov_zhan@mail.ru

³Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің PhD докторанты

(Қазақстан, Қарағанды қ.), e-mail: mereke_amangeldina@mail.ru

Лирикалық проза поэтикасы: жанрлық және стильдік мәселелер

*Bize doğru alıntı yapınız:

Ateş Ömer Faruk, Zharylgapov Zh.Zh., Amangeldina M.S. Lirik Nesrin Poetikası: Edebî Türe Ve Üsluba İlişkin Meseleler // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2024. – №1 (131). – Б. 126–134. <https://doi.org/10.47526/2024-1/2664-0686.11>

*Cite us correctly:

Ateş Ömer Faruk, Zharylgapov Zh.Zh., Amangeldina M.S. Lirik Nesrin Poetikası: Edebî Türe Ve Üsluba İlişkin Meseleler [Poetics of Lyrical Prose: Genre and Style Issues] // Iasauı universitetinin habarshysy. – 2024. – №1 (131). – Б. 126–134. <https://doi.org/10.47526/2024-1/2664-0686.11>

Аңдатпа. Мақалада «лирикалық проза» және «прозадағы лиризм» ұғымдарының арақатынасы қарастырылып, жазушының лирикалық проза жазу принциптері мен әдістері туралы ғылыми көзқарастар талданады және бұл теориялық көзқарас қазақ әдебиетімен байланыстырылады. Зерттеу барысында отандық және шетелдік ғалымдардың осы тақырыптағы әдеби-теориялық көзқарастары жүйеленіп, лиризмнің прозадағы эстетикалық рөлі туралы тұжырымдар жасалады. Лирикалық прозаны анықтаудағы проблемалар мен жанрдың шекарасын нақты анықтауға болмайтын себептерге баса назар аударылады. Сонымен қатар, қазақ әдебиетіндегі лирикалық прозалық зерттеулер туралы мәліметтер беріліп, қазақ прозасындағы лиризм бағытының тууы мен дамуы талқыланып, лирикалық бояуы айрықша туындылар атап өтіледі. Лиризмнің маңызды тұлғалардың шығармаларында көрініс табуы туралы мәліметтер беріледі. Сыншылардың ой-пікірлеріне сүйене отырып, «лирикалық кейіпкер» ұғымына жалпы түсінік беріледі. Зерттеушілердің зерттеулері жан-жақты талданады. Лирикалық аспектіде алдыңғы қатарға шыққан сәтті шығармаларға талдау жасалып, лирикалық прозаның сипаттамалары және оның басқа да дәстүрлі жанрлардағы орны зерттеледі. Қазақ әдебиетіндегі лирикалық прозаның қалыптасуы мен дамуы, жанрлық және стилистикалық ерекшеліктері жан-жақты талқыланады. Лирикалық прозаның құрылымы мен мазмұнын құрайтын барлық элементтер, оларды құру және орналастыру тәсілдері, суреткердің субъективтілігінің құру процесі мен баяндау формаларына әсері қарастырылады.

Кілт сөздер: проза, жанр, тенденция, тұлға, стиль, лиризм, психологизм.

Omer Faruk Atesh¹, Zh. Zh. Zharylgapov², M.S. Amangeldina³

¹*Docent, Doctor, Kastamonu University*

(Turkey, Kastamonu), e-mail: ofates@kastamonu.edu.tr

²*Doctor of Philological Sciences, Professor*

Karaganda University named after academician E.A. Buketov

(Kazakhstan, Karaganda), e-mail: zharylgapov_zhan@mail.ru

³*PhD Doctoral Student of Karaganda University named after academician E.A. Buketov*

(Kazakhstan, Karaganda), e-mail: mereke_amangeldina@mail.ru

Poetics of Lyrical Prose: Genre and Style Issues

Abstract. The article analyzes the correlation of the concepts of «lyric prose» and «lyricism in prose», analyzer the writer`s lyric prose, principles and methods of its creation and this theoretical approach correlates with Kazakh literature. Literary and the oretical opinions of domestic and foreign scholars on this issue are systematized, conclusions are drawn about the aesthetic role of lyricism in prose. The problems in the definition of lyrical prose and the reasons why the boundaries of the genre cannot be clearly drawn have been focused on. In addition, information was given about lyrical prose research in Kazakh literature, the birth and development of the lyricism trend in Kazakh prose were discussed, and works that outweigh the lyrical aspect were mentioned. Information was given about the reflection of lyricism in the works of prominent personalities. Based on the critics' reasoning, a general definition of the concept of “lyrical character” is given. The evaluations made by the researchers have been analyzed extensively. The analysis of successful works in the lyrical aspect is carried out, the features of lyrical prose and its place in other traditional genres have been studied. The formation and development of lyrical prose in Kazakh literature, its genre and stylistic features are comprehensively considered. All the elements that make up the structure and content of lyrical prose, the ways of creating and arranging them, the effect of artist subjectivity on the creation process and narrative forms were examined.

Keywords: prose, genre, direction, personality, style, lyricism, psychology.

Омер Фарук Атеш¹, Ж.Ж. Жарылгапов², М.С. Амангельдина³

¹доцент, доктор, Университет Кастамону

(Турция, г. Кастамону), e-mail: ofates@kastamonu.edu.tr

²доктор филологических наук, профессор

Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова

(Казахстан, г. Караганда), e-mail: zharylgarov_zhan@mail.ru

³PhD докторант Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова

(Казахстан, г. Караганда), e-mail: mereke_amangeldina@mail.ru

Поэтика лирической прозы: жанрово-стилевые вопросы

Аннотация. В статье рассматривается взаимосвязь понятий «лирическая проза» и «лиризм в прозе», анализируются научные взгляды о принципах и методах написания писателем лирической прозы, и этот теоретический подход соотносится с казахской литературой. В ходе исследования систематизируются литературно-теоретические взгляды отечественных и зарубежных ученых на эту тему, делаются выводы об эстетической роли лиризма в прозе. Особое внимание уделяется проблемам в определении лирической прозы и причинам, по которым невозможно четко определить границы жанра. Кроме того, представлены сведения об исследованиях лирической прозы в казахской литературе, обсуждены зарождение и развитие направления лиризма в казахской прозе, затронуты произведения, с особой лирической окраской. Были даны сведения об отражении лиризма в произведениях выдающихся личностей. Исходя из рассуждений критиков, дается общее определение понятия «лирический персонаж». Оценки исследователей были тщательно проанализированы. Проводится анализ успешных в лирическом аспекте произведений, были изучены особенности лирической прозы и ее место в других традиционных жанрах. Всесторонне рассмотрены становление и развитие лирической прозы в казахской литературе, ее жанровые и стилистические особенности. Были изучены все элементы, составляющие структуру и содержание лирической прозы, способы их создания и организации, влияние субъективности художника на процесс создания и формы повествования.

Ключевые слова: проза, жанр, направление, личность, стиль, лиризм, психология.

Giriş

Kazak nesrinin gelişim sürecinde sanatçıların okuyucu ile yazar arasındaki etkileşimi ve anlatının ifade gücünü arttırdığı sanatsal olgular bulunmaktadır. Böyle bir eğilim, özellikle 1960'ların ortalarından itibaren birçok yazarın üslubunun karakteristik bir özelliği olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

Nesir poetikasında bu tür unsurların varlığı olay örgüsüne şiirsel bir ton ve lirizm kazandırmıştır. Bu dönemin nesrinde lirik süjenin artan rolü, yazarın kişisel ideolojik ve politik konumunu açıkça ifade etme arzusunun yanı sıra toplumun sosyal ve etik normları ve ilkeleri hakkındaki görüş ve fikirleriyle ilişkilendirilmiştir. Bütün bunlar “lirik nesir” diye adlandırılacak bir türün özelliklerine sahip eserlerin yaratılmasına yol açmıştır.

Genel olarak lirik nesir, yazarın ruh hâli ve düşünceleriyle yazılmış düzyazı şeklindeki eserler olarak tanımlanır. Lirik nesir, aslında hem lirik hem de epik özellikleri birleştiren bir türdür. Bu türün özelliklerini tanımlamanın zorluğundan dolayı birçok farklı görüş ortaya çıkmıştır. Edebiyat tarihçileri, düzyazıda yazarın kişiliğini ön plana çıkararak ilk unsurun santimentalizm/aşırı duygusallık olduğunu söylerler. Santimentalizmde yazarın kahramanın varlığına hiçbir kısıtlama olmaksızın müdahale ettiği ve onun öznel duygularını ortaya koyduğu bilinir. Ancak nesirdeki lirizmin mahiyetini, yalnızca santimentalizmin tipik özellikleriyle sınırlandırmak doğru değildir.

Burada göz önünde bulundurulması gereken bir başka önemli etken, Kazak nesrinin şiirle iç içe gelişmiş, zamanla şiirden ayrılmış ve uzun süre şairaneliğin etkisi altında kalmış olmasıdır.

Lirik nesrin kendi mahsus bir tabiatı olduğu yabancı bilim insanları tarafından da fark edilmiştir. Araştırmacı Mark Jarman, “Sanat ve Nesirdeki Lirizm” (The Liric in Verse and Prose) adlı çalışmasında şiir türünü ve düzyazıya lirik unsurların yansımalarını kapsamlı bir şekilde analiz etmiştir [1], Columbia Üniversitesi profesörü J.A. Parras (J.A. Parras), anlatıya evrensel anlam kazandırmada lirizmin işlevine dikkat çekmiştir [2]. İngiliz edebiyatı araştırmacısı Starr G.G. bu konuyu başlangıçta İngiliz yazarlar Eliza Heywood ve Afra Benn'in eserleri üzerinden ele almıştır [3]. Starr, daha sonra burada ulaştığı sonuçları genişleterek şiir ve roman türü arasındaki ilişkiyi 18. yüzyıl edebî örneklerinden yararlanarak analiz etmiştir [4]. Araştırmacı, pastoral romanlarda kahramanların iç dünyasını ortaya çıkarmanın temel yolunun lirizm olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Fransız araştırmacı C. Malroux ise çeviri eserler üzerinden nesir ile lirizm arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmıştır [5].

Lirik nesir, kahramanın düşüncelerini, insan karakterini, iç dünyada yaşanan değişiklikleri, yani yazarın veya anlatıcının yaşadığı beklenmedik durum ve olayları ayrıntılı olarak anlatır. Genellikle lirik kahraman kavramı, şiir türündeki eserlerdeki şairin kendi imgesidir, şair başka bir kişi imgesiyle ya da kendi adına konuşur. Günümüzde nesir türündeki eserlerde yer alan kişiler için de “lirik kahraman” tabiri kullanılmaktadır. Ancak duygusal ve hassas özellikleri göz önüne alındığında lirik kahramanın asıl yerinin şiirde olması gerekir. Bu nedenle nesir türündeki eserlerde yer alan kişileri tarif ederken lirik kahraman kavramını kullanabilmemiz için onun bu özelliklerini kaybetmemesi gerekir. Lirik kahramanın ilk olarak okuyucu ile yazar arasında bir aracı, rehber olması lazımdır. Yani yazarın düşüncelerini, duygularını ve sözlerini bu karakter aracılığıyla okuyucunun kalbinde yer edecek şekilde iletmesi gerekir. Lirik kahramanın ikinci görevi ise edebî eserde yazarın “ben”ini ortaya koyarak yazar imgesini oluşturmaktır. Yazarın eserdeki imajı, aslında yazarın kişiliğinin temsilidir. Bu temsil türe bağlı olarak farklı şekillerde ortaya çıkar. Destan türü eserlerde anlatıcı olarak, şiir türünde lirik kahraman olarak karşımıza çıkan müellif, dramatik eserde ise olay örgüsünün dışında kalır. Edebiyat biliminde lirik nesri tanımlamaya yönelik çeşitli yaklaşımlar vardır. “Kazak Edebiyatı Ansiklopedisi”, “lirik nesri edebî bir tür olarak değil, düzyazının bir çeşidi olarak ele alınmanın daha doğru olduğunu” belirtmektedir [6, s. 448]. Özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru akademisyenler ve eleştirmenler Kazak nesrinin gelişimindeki lirizm eğilimini farklı şekillerde açıklamaya çalışmaktadırlar. Bilim insanı B. Maytanov, mevcut edebî gelişim sürecinde bu tarzdaki lirizm etkisindeki nesir eserlerini psikolojik yönü ağır basma kaygısıyla yazılmış eserler olarak sınıflandırmıştır. Bir başka bilim insanı Y. Elsbeg'in “Modern Rus düzyazısında üslup araştırması üzerine” başlıklı makalesinde “lirizmin hâkim olduğu derinlikli bir eserde kendi düşünceleri, hisleri, duygulanımları veya bunların bazı izlerini yansıtan bir karakter olmalıdır” derken S.A. Lipin lirik nesre ilişkin “yazarın gerçeklikle doğrudan ilişki kurması onun kendi gerçekliğini yansıtır” şeklinde görüş bildirir. Buradan hareketle, iki edebiyat bilimcinin görüşlerinin neticesinin aynı olduğunu, lirik nesirde psikolojik eğilimlerin yer alma sebebinin türün mahiyetinden kaynaklandığını söylemek mümkündür [7, s. 55]. Bu bilim insanların yorumları, lirik nesrin doğasının psikoloji ilkeleriyle örtüştüğü ve farklılaştığı noktaları vurgulaması açısından değerlidir. Çünkü görünenin iç dünyasını ortaya çıkarmak için kullanılan psikoloji yöntemleri ile lirik nesrin karakteristik hâle gelmiş sanatsal yöntemlerini birbirinden ayırmak teorik bir araştırmayı da gerektirir. Bu doğrultuda pek çok bilimsel araştırma yapan araştırmacı S. Aytuganova, “Düzyazıda Lirizm” adlı makalesinde, “Edebi Terimler Sözlüğü”nde “yazarın hassas durumuyla yoğrulmuş düzyazı şeklindeki eser” tanımından yola çıkar. Modern edebiyat çalışmalarında lirizm ile eşanlamı olarak kullanıldığından bahsederek, lirik nesrin kompozisyon bütünlüğü, biçim ve içerik birliği, üslup özellikleri, dramatik güç vb. açılardan sanatsal niteliği kendi bünyesinde barındırdığını söyler. Ayrıca araştırmacı, lirizmin kapsamının genişliğini yazarın kişiliği, hayatın hangi yönünü anlattığı, hedefleri ve dünya görüşü gibi faktörlere

bağlama eğilimiyle ilgili olarak “lirizmin, yazarın yaşam olaylarını daha zengin ve daha geniş bir şekilde tasvir etmesine engel olduğu görüşünün gerçek dışılığını hesaba katmak gerekir” der. [8, s. 51].

Genel anlamda edebî yaratıcılığın varlığını lirizm olmadan düşünmek zordur. Zira lirizm, edebiyatın bütün türlerinde farklı düzeylerde de olsa bir şekilde varlığını sürdürür. V.G. Belinsky'nin de söylediği gibi, “lirizm olmasaydı, destan ve dramının içeriği çok sıkıcı ve ilkel olurdu” [9, s. 227]. Eserlerde lirik üslubun bulunması, bu eserlerin tamamının lirik nesir olduğu anlamına gelmemektedir. Burada temel soru, nesirdeki lirizmin estetik rolünün ve boyutunun ne olduğudur. Lirizm, bazı durumlarda anlatının olay örgüsünü biraz renklendirirken, bazen de eserin poetik yapısında başrolü oynar ve türün anlatım yapısını değiştirecek kadar güçlü bir şekilde tezahür eder. Bu konuda araştırmacı E.A. Balbuurov'un tespitleri önemlidir. Balbuurov'a göre “lirizmin bir eserde yapısal ve biçimsel açıdan ne gibi değişiklikler getirdiğini göstermek gerekir. Ancak o zaman lirik nesri terminolojik açıdan ayırt edebiliriz ve lirik nesrin düzyazı türündeki eserlerde bir üslup özelliği mi yoksa başlı başına müstakil bir tür mü olduğu sorusunun cevabını verebiliriz” [10, s. 10].

Bu sorulara bağlı olarak “lirik nesir” teriminin kesin bir bilimsel tanımı olmadığını söylemek gerekir. Edebiyat eleştirmenlerinin eserlerinde genellikle “lirik nesir” ifadesi müstakil bir edebî tür anlamında değil, nesir eserlerindeki duygusal olguları ifade eden bir üslup özelliği olarak kullanılır. Lirik nesri bir edebî tür olarak kabul eden makalelerde bile türün sınırlarını net bir şekilde çizmeye yarayacak ölçütler belirlenememiştir. Örneğin A. Elyashevich, lirik nesirden “lirizmin baskın olduğu” eserler olarak söz eder [11].

Araştırma Yöntemleri

Makale, “lirik nesir” ve “nesirdeki lirizm” kavramlarının ilişkisini göz önünde bulundurmak amacıyla yazarın lirik nesrine ilişkin bilimsel görüşleri, onu inşa etmenin ilkelerini ve yöntemlerini analiz ediyor. Yerli ve yabancı bilim adamlarının bu konudaki edebi ve teorik görüşleri sistematize edilmiş, sözlerin nesirdeki estetik rolü hakkında sonuçlar çıkarılmıştır. Analiz, farklılaşma, bağlamsal analiz, şiirsel analiz yöntemleri kullanılmaktadır.

Analiz ve sonuçlar

Birinci tekil şahıs anlatımı kullanılması lirik üslubun temel göstergesi olamaz. Zira bu tarz bir anlatım yazarın epik düşüncesiyle de ilgili olabilir ya da gerçekliğin nesnel bir betimlemesini vermeye hizmet edebilir. Aynı zamanda lirik formun şiirsel heyecan, çağrışımsallık ve monologlara ağırlık verme gibi özellikleri de lirizmi tam olarak açıklamaya yeten ölçütler değildir. V. Novikov, S. Petrov, Ya. Ellsberg gibi yabancı araştırmacılar, lirik nesri sanatsal kompozisyonun özel bir biçimi olarak görürler. V. Novikov, lirik nesirde “yazarın tüm dönemin düşünce ve duygularına karşılık gelen kendi “ben”inin eserde yer alması gerektiğini” belirtir [s. 12,72]. Yani lirik içerik eserin tüm yapısına yön vererek anlatının duygusal yapısını kendine mahsus bir tarzda oluşturur. Lirik nesrin odak noktası gerçekliğin doğrudan temsili değil, bu gerçekliğin yazar, karakter veya ona yakın biri üzerindeki etkisidir. Pek çok çalışmada lirizmin ilkeleriyle epik eserlerin ilkeleri arasındaki farkı gösterme arzusu öncelik taşır. Şiirle karşılaştırıldığında nesirde lirizmin kaynağına ve mahiyetine yönelik çalışmalara çok daha az yer verildiği görülür.

Lirik düzyazının tür olarak özgürlüğünü şiirle olan doğrudan veya dolaylı bağlantısında aramak daha doğru olacaktır. Araştırmacı A. Pavlovsky sorunu bu açıdan değerlendirerek şöyle demiştir: “Şiir düzyazının molekülünü (yapısını) değiştirdi ve üçüncü bir tür yarattı ve bu üçüncü tür lirik nesirdir. Lirik nesir, günlük türünün sınırlarının dışına çıkan ve şiirle temasını tamamen yitirmeyen empresyonist, dağınık ve öznel” der [13,255-6.]. Burada araştırmacı esas olarak lirik nesrin mahiyetinin düzyazıyla olan ilişkisini değil şiirle olan ilişkisini analiz etmiştir. Ancak lirik nesir türünün özgüllüğü ve diğer geleneksel türler içindeki yeri hakkındaki sorular hâlâ cevapsızdır.

20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan lirik nesir araştırmalarına dayanarak şu sonuca varılabilir: Lirik nesrin poetikası, yazarın kişisel bilincinin bir göstergesidir. Ana amaç, eserin yapısında mümkün olan en geniş yeri kaplayan manevi dünyayı ortaya koymaktır. Bu durumda olay örgüsü, kronoloji, nedensellik ve anlatı unsurları arasındaki diğer bağlantılar arka plana itilir. Zira bu unsurlar psikolojik yönü ağır basan ve zihinsel süreçleri ön plana çıkartan bir anlatımın tabiatıyla çelişirler. Karakterin öznel dünyası ile onu çevreleyen olayların dünyası birbirini tamamlar ve bir bütün oluşturur. Anlatımın destansı-epik doğası da öznelliğe tâbi olmaya eğilimlidir. Eserin poetikası ve anlatım biçimi öznellik düzeyine taşınır ve kompozisyon bütünlüğü çoğunlukla duygusal temalara dayanır. Kısacası, lirik bir eserin yapısını ve içeriğini oluşturan tüm unsurları ve bunların yaratılma ve organize edilme biçimlerini öznelliğin baskınlığı belirler.

1970'li ve 80'li yıllarda Kazak nesrindeki ana akım ve eğilimlerin belirlenmesi sürecinde, yazarların nesirde lirizmi bir üslup biçimi olarak kullanması dikkat çekmiş ve bu durumun 20. yüzyılın son çeyreğinde nesirde olumlu bir değişime kapı araladığı savunulmuştur. Elbette bu durum, Kazakların millî edebiyatının gelişim sürecinde daha önce lirik mensur eserlerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi lirik nesrin temel özelliği, yazarın anlatım biçiminde saklıdır. Dolayısıyla eserleri vasıtasıyla basit bir anlatım tarzıyla okuyucuyu düşündürme geleneğini sahip olan Abay Kunanbayev ve Ibray Altınсарin'in eserlerinde lirizmin tonlarının görüldüğünü inkâr etmek mümkün değildir. Ibray'ın öğretici hikâyeleri ve Abay'ın felsefi nitelikli “Ġakliya”sı bunun birer kanıtıdır. Abay'ın “Ġakliya”sı hakkında A. İsmakova “Kazak edebî nesri” adlı eserinde: “İçindeki her ifade düşünce dinamiklerinden doğmuştur. Abay nesirle ifade edilebilecek düşünceler arıyor. Dolayısıyla Abay'ın asıl mahareti şiirde imge ve görsellik oluşturmadaki sanatsal başarısıdır” der [14, s. 94].

Dünya edebiyatına lirik destan denebilecek yeni bir tür getiren Avrupalı Marcel Proust, “Kayıp Zamanın İzinde” eseriyle empresyonist romanın öncü yazarlarından birisi olarak ünlenmiştir. Onun “her şey amaçlarda değil zihindedir” şeklindeki düşüncesi, sadece yeni bir yaklaşımı uygulamaya yönelik öncü ve deneysel bir çaba değil, aynı zamanda “benlik” kavramı çerçevesinde insan psikolojisinin ve zekâsının yasalarını tanıma gayretidir. Bu eğilim Rus edebiyatında Turgenyev, Korolenko, Dostoyevski, Bunin gibi yazarlarla başlamıştır. Turgenyev'in “Bahar Seli”, Korolenko'nun “Kör Müzisyen” gibi nesir türündeki eserlerinde yer alan lirik motifler dikkat çekicidir. Bu, Rus nesrinde lirik unsurların daha öncesinde olmadığı anlamına gelmez. Burada da Kazak nesrinde Abay ve Ibray gibi sanatçıların başkalarını etkilemesine benzer bir durum söz konusudur. A. Bely, F. Sologub ve V. Bryusov gibi Rus Sembolistlerinin başka yazarların zihinlerinde bıraktığı etkiye bağlı olarak bu öncü-deneysel yaklaşım varlığını devam ettirmiştir. Bu noktada edebiyat araştırmacılarının “Rus edebiyatında lirik nesrin zirveye taşıyan Turgenyev olduğu gibi Kazak edebiyatında da lirik nesrin gelişimini başlatan Jusipbek Aymavıtovdur” şeklindeki görüşleri bizim yaklaşımımızı açıklığa kavuşturmaya yardımcı olacaktır.

Kazak edebiyatında lirik nesir, 20. yüzyılın başlarında Abay geleneğini sürdüren Beyimbet Maylin, Mirjakıp Duvlatov, Jusipbek Aymavıtovdan sonra Mirjakıp Duvlatov gibi sanatçıların eserlerine yansır ve bu dönemde gelişmeye başlar. Örneğin Beyimbet Maylin'in “Şuğanın Belgisi” adlı eserinde iki genç arasındaki aşk duygusu, kaderin yaşattığı zorluklar, kahramanın iç dünyası, sevinç ve ıstırapları anlatılırken lirizmin önemli bir işlev üstlendiği görülür. Özellikle Kasımjan karakterinin aktarımı, Kerim'in Şuğa'ya yazdığı mektubu, Kasımjan ve Zaykul'un birbirlerine olan aşklarını ifadeleri, Abdırahman ile Şuğa'nın arasındaki mektuplar ve karakterlerin iç sırlarını ve duygularını anlatan benzer bölümler lirik nesrin özelliklerini açıkça göstermektedir. Ayrıca Mirjakıp Duvlatov'un “Bakıtsız Jamal”, Jusipbek Aymavıtovdan “Künıkeydin Jazığı”, “Akıbilek”, “Kartkoja”, bir sonraki kuşaktan Muhtar Avezov, Saken Seyfullin, Gabit Müsirepov, T. Elimkulov vb. yazarların eserlerindeki lirik motifler, Kazak nesrinin gelişmesine ve olgun örnekler verilmesine katkıda bulunmuştur. Lirik nesir, özellikle 1960'lı ve 70'li yıllarda yoğun bir şekilde gelişmiş, hatta bu eğilim kalıcı bir süreç

haline gelmiştir. Örneğin Sayın Muratbekov'un eserlerinin temel poetik özelliği lirizmdir. Bu konuda B. Maytanov: "Modern Kazak nesrinde psikolojik edebiyat ile lirizmi birbirinden ayırmak zordur" der. Yazar doğrudan eserin içine girerse ya da lirik bir karakterin rolünü üstlenirse dokunaklı ve duygu yönü ağır basan eserler doğar. Örneğin "Jabayı Alma" adlı eseri aracılığıyla Sayın Muratbekov'un dünyasını, bütün bir hayatını, köy yaşantısını, savaşın yükünü, iyi insanların sevinçlerini, üzüntülerini ve umutlarını tanımak mümkündür. Tanıdık olsun olmasın insanların kader mücadelesini anlatırken yazarın kişiliği hiç görünmez, yazar farklı karakterlerin en derin duygu ve düşüncelerine giden bir yol bulur. Sanatçı, yazarlık dikkatini kullanıp kahramanın iç dünyasıyla iletişim kurarak dokunaklı bir eser ortaya koyar [7, s. 95]. Bu dönemde hayattaki olguları eserlerinde yansıtan "Menin Karımdasım", "Raygül", "Jusan İyisi", "Jabayı Alma", "Kıskı Keş", "Otav Üy", "Alğaşkı Kar", "Kamentogay" vb. eserlerdeki lirik üslup, Kazak nesrinde kendine has bir gelenek oluşturmuştur.

Benzer şekilde T. Nurmaganbetov'un "Karlıgaştın Uyası", "Tunık Suv", "Eki Maya Şöp" vb. çok sayıda öyküsünün ortak üslup özelliği, yazarın ruh halini ön plana çıkartan lirik anlatımlar içermesidir.

Bu dönemde lirizmin yükselişiyle ilgili J.J. Jarılğanov, kahramanın ve sanatçının duygularının iç içe geçtiği, yazarın yaşam mücadelesi ile hikâyeye katılımının ustalıklarla birleştirildiği lirik üslubun yazarların yeteneğinin bir yönü olduğunu söyler: "Bu bağlamda Duvlat İsabekov'un "Biz Sogıstı körgen jokpız", Sayın Muratbekov'un "Jusan İyisi", "Jabayı Alma", Oralhan Bökey'in "Beri de Maydan" uzun hikâyelerindeki lirik üslup, kırsal hayatı, Büyük Vatan Savaşı'nın cephe gerisi yaşantısını ve Kazak bozkırındaki yaşamı betimlemeye katkı sağlamıştır. Sanatçı psikolojisinde bir konuyu açmaya uygun bir durumda edebî-sanatsal yöntem ve vasıtalar olduğunu fark ettik. Burada zikredilen eserlerin buna örnek olduğu söylenebilir. Nesirdeki bu gelişmeler, ilmî açıklama bekleyen meselelerdendir" diyerek dikkate alınması gereken bir soruna işaret eder [15, s. 17]. Jarılğanov'un bu görüşünün daha da geliştirilmesi ve nesirde lirizmin tabiatını konu alan teorik araştırmalar yapılması gerekmektedir. Zira bu alanda hâlâ teorik açıdan cevaplanmayı bekleyen pek çok kavram ve sorun bulunmaktadır. Örneğin lirik yönü belirgin bir şekilde görünen Duvlat İsabekov'un "Beket" ve "Gavhar Tas" hikâyelerinden, Akim Taraz'ın "Ayaz ben Biybi" uzun hikâyesinden, Abiş Kekilbayev'in "Bir Şok Jiyde", "Kus Kanadı" ve "Elen-Alan" uzun hikâyelerinden, Oralhan Bökey'in "Mınav Appak Düniye", "Kar Kızı", "Öliara", "Saytan Köpir" uzun hikâyelerinden söz ederken bir grup edebiyat araştırmacısı "lirik psikolojizm" terimini kullanmaktadır. Lirizm ile psikolojik tahlillerin lirik nesirde bir araya gelerek üslup ve imaj yaratmaya hizmet ettiğine yukarıda değinilmiştir. Ancak psikolojik çözümleme yapılırken bireysel imaj geliştirme ilkesinin ön plana çıktığı ve lirik eserlerde imaj ile yazar arasındaki duygusal bağın ilk sırada yer aldığı çoğu zaman dikkate alınmaz. L. Ginzburg'un "yazarın bilincinin belirli konulara ve ruh hallerine dayanan birliği, lirik bir karakter olmanın gerekli koşuludur" [16, s. 155] şeklindeki görüşü de bu düşünceyi desteklemektedir. Bu noktada S. Aytuganova'nın görüşleri önemlidir: "Araştırmacılara göre lirik nesir, çatışmaya dayalı olmaması bakımından destansı eserden farklıdır. Lirik nesirde sözcüklerin semantik değeri değil, seslerin oluşturduğu ahenk ve musiki ön planda yer alır. Bu tip eserlerde olay örgüsü belirgin bir rol oynamaz, aksine lirik yazar ne kadar yetenekli olursa, eserlerindeki olay örgüsü de o kadar belirsiz olur. Lirik nesrin çoğu zaman kesintisiz gelişen bir olay örgüsü yoktur ve karakterlerin yaşadığı ruh halinin etkisi altında eser gelişir. Buna lirizm rüzgârı da denilebilir. Lirik nesrin karakterleri, destansı eserlerde olduğu gibi karmaşık olay ve eylemler içinde yer almaz, hiç beklenmedik durumları ve değişiklikleri yaşarlar" [8, s. 50].

Sonuç

Düzyazı çeşitleri içerisinde lirik anlatım biçimleri farklı işlevlere sahiptir. Hikâyelerde lirizm poetik açıdan anlatı üzerindeki baskın etkisini tam olarak ortaya koyabilirken, roman gibi karmaşık bir türde anlatım ve üslup çok sesli bir karaktere sahiptir. Romanın görevi, dönemini mümkün

olduğu kadar geniş bir şekilde ele almak olduğundan, konunun farklı açılardan tasvir edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle romanın yapısı yalnızca yazarın öznel bakış açısına bağlı değildir.

Bilim adamı B. Akhundov, “Edebi Yönler ve Üslup” adlı çalışmada, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında yaşanan toplumsal gelişmelerin edebiyat üzerindeki etkisinden şöyle bahseder: “Gerçekliğin destansı bir görüntüsünü tasvir etmek yerine, değişen bir dönemin duygusal arka planını göstermek için lirik bir anlatım gerektirdiğinden, romanın ideolojik ağırlığının destansı bölümlere değil lirik bölüme yaslandığını düşünüyoruz” [17, s. 178].

Sonuç olarak günümüzde Kazak nesrinde güçlü bir eğilim haline gelen lirizm olgusunun teorik ve kavramsal açıdan geliştirilmektedir. Bir tür olarak lirik nesrin oluşumu ve gelişimi ile ilgili görüşleri sistemleştirerek bu olgu hakkında daha somut sonuçlar çıkarmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Mark Jarman. The Liric in Verse and Prose // The Hudson Review. – 2019. – Vol.72, No.2. – P. 343–351.
2. Parras J.A. Modern poetic prose: Lyricism, narrative, and the social implications of generic form. – Columbia University, 1996.
3. Starr G.G. Rereading Prose Fiction: Lyric Convention in Aphra Behn and Eliza Haywood // Eighteenth-Century Fiction. – 1999. – Т. 12. – №1. – P. 1–18.
4. Starr G.G. Lyric Generations: Poetry and the Novel in the Long Eighteenth Century. – JHU Press, 2015. – 311 p.
5. Malroux C. Translating Douglas Dunn into French, or how to steer between the prosaic and the Lyrical // Forum for Modern Language Studies. – 1997. – Т. 33. – №1. – P. 21–26.
6. Қазақ әдебиеті: энциклопедия. – Алматы: Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, Қазақстан даму институты. 1999. – 448 б.
7. Майтанов Б. Қазақ прозасындағы замандас бейнесі. – Алматы: Ғылым, 1982. – 75 б.
8. Айтуғанова С. Прозадағы лиризм // Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2010. – №4 (34). – Б. 49–52.
9. Белинский В.Г. Разделение поэзии на роды и виды. Собр. соч. Т. 3. – М.: Худож. лит., 1978. – 621 с.
10. Бальбуров Э.А. Поэтика лирической прозы (1960–1970-е годы). – Новосибирск: Наука: Сиб. отд., 1985. – 132 с.
11. Эльяшевич А.П. О лирическом начале в прозе // Звезда. – 1961. – №8. – С. 193–196.
12. Новиков В. Художественная правда и диалектика творчества. – М.: Худож. лит., 1988. – 493 с.
13. Павловский А. О лирической прозе // Время. Пафос. Стил. Художественные течения в современной советской литературе. – М-Л.: Наука, 1965. – С. 247–271.
14. Исмакова А.С. Казахская художественная проза: Поэтика. Жанр. Стил. – Алматы: Ғылым, 1998. – 394 б.
15. Жарылғапов Ж. XX ғасыр соңындағы қазақ прозасындағы идеялық-эстетикалық мәселелері. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2003. – 176 б.
16. Гинзбург Л. О лирике. – Ленинград: Советский писатель, 1974. – 409 с.
17. Ахундов Б.А. Литературные направления и стили. – М.: Мысль, 1976. – 278 с.

REFERENCES

1. Mark Jarman. The Liric in Verse and Prose // The Hudson Review. – 2019. – Vol.72, No.2. – P. 343–351.
2. Parras J.A. Modern poetic prose: Lyricism, narrative, and the social implications of generic form. – Columbia University, 1996.
3. Starr G.G. Rereading Prose Fiction: Lyric Convention in Aphra Behn and Eliza Haywood // Eighteenth-Century Fiction. – 1999. – Т. 12. – №1. – P. 1–18.

4. Starr G.G. Lyric Generations: Poetry and the Novel in the Long Eighteenth Century. – JHU Press, 2015. – 311 r.
5. Malroux C. Translating Douglas Dunn into French, or how to steer between the prosaic and the Lyrical // Forum for Modern Language Studies. – 1997. – Т. 33. – №1. – R. 21–26.
6. Qazaq adebieti: enciklopedia [Kazakh literature: encyclopedia]. – Almaty: Qazaqstan Respublikasy Bilim jane gylym ministrigi, Qazaqstan damu instituty, 1999. – 448 b. [in Kazakh]
7. Maitanov B. Qazaq prozasyndagy zamandas beinesi [Contemporary image in Kazakh prose]. – Almaty: Gylym, 1982. – 75 b. [in Kazakh]
8. Aituganova S. Prozadagy lirizm [Lyricism in prose] // Abai atyndagy QazUPU habarshysy. Filologia seriasy. – 2010. – №4 (34). – B. 49–52. [in Kazakh]
9. Belinski V.G. Razdelenie poezii na rody i vidy [Classification of poetry into genres and types]. Sobr. soch. T. Z. – M.: Hudoj. lit., 1978. – 621 s. [in Russian]
10. Balbuurov E.A. Poetika liricheskoi prozy (1960–1970-e gody) [Poetics of lyrical prose (1960-1970s)]. – Novosibirsk: Nauka: Sib. otd., 1985. – 132 s. [in Russian]
11. Eliashevich A.P. O liricheskom nachale v proze [On the lyrical beginning in prose] // Zvezda. – 1961. – №8. – S. 193–196. [in Russian]
12. Novikov V. Hudojestvennaia pravda i diallektika tvorchestva [Artistic truth and dialectics of creativity]. – M.: Hudoj. lit., 1988. – 493 s. [in Russian]
13. Pavlovski A. O liricheskoi proze [On lyrical prose] // Vremia. Pafos. Stil. Hudojestvennye techenia v sovremennoi sovetskoi literature. – M-L.: Nauka, 1965. – S. 247–271. [in Russian]
14. Ismakova A.S. Kazahskaia hudojestvennaia proza: Poetika. Janr. Stil [Kazakh fiction: Poetics. Genre. Style]. – Almaty: Gylym, 1998. – 394 b. [in Russian]
15. Jarylgapov J. XX gasyr sonyndagy qazaq prozasyndagy ideialyq-estetikalıyq maseleleri [Ideological and aesthetic problems in Kazakh prose of the late twentieth century]. – Qaragandy: QarMU baspasy, 2003. – 176 b. [in Kazakh]
16. Ginzburg L. O lirike [About the lyrics]. – Leningrad: Sovetski pisatel, 1974. – 409 s. [in Russian]
17. Ahundov B.A. Literaturnye napravlenia i stili [Literary trends and styles]. – M.: Mysl, 1976. – 278 s. [in Russian]